

3. Den Endelige Befrielse

Bornholm 4. marts 1946. Sovjetunionens tropper skulle kun være på Bornholm, indtil øen var rømmet for tyskere. Men nu er der snart gået ti måneder, og de ligner ikke nogen, der er på vej væk. Blandt bornholmerne ordner man sig ind og får livet med russerne til at fungere. Men hvor længe skal det stå på? Er Bornholm på vej til at blive russisk? Mens bornholmerne i månedsvis har gået i uvished, begynder den danske regering at røre på sig over for Sovjetunionen. En note bliver udarbejdet bag lukkede døre, og den får afgørende betydning for Bornholms besættelse.

Altså stemningen var jo hektisk og selvfølgelig anstrengt.

Det er dybt nedarvet i mig, fordi jeg som barn, og efterhånden som jeg voksede op jo, gentagne gange har hørt det dér, at der svigtede de os også.

Den 5. maj, dagen for Danmarks befrielse fra Nazityskland, sætter vi årligt lys i vinduet for at mindes dem, som kæmpede for Danmarks frihed. Men på Bornholm er det ikke alle, der ser glædeligt tilbage på de historiske dage i maj 1945, for få dage efter den danske befrielse blev Bornholm besat af Sovjetunionen, og der skulle gå næsten et år, før de forlod øen igen. Det her er historien om et bombarderet Bornholm, om tabte menneskeliv, om en passiv dansk regering og en følelse af svigt, der stadig sidder i nogle bornholmere i dag. I denne podcast kommer du til at møde bornholmere, som måtte flygte fra deres hjem, mens bomberne faldt omkring dem. Du skal høre om livet med en sovjetisk besættelse, der havde en barsk begyndelse. Og du skal høre om, hvorfor det tog næsten et år, før Bornholm blev frit som resten af Danmark. Du lytter til tredje og sidste afsnit af Besat på Bornholm: Den Endelige Befrielse.

Det dér er fra min tid som soldat. Og det er mig som ung.

Hold da op! Hvor gammel er du dér?

Jeg er født i '42, og det dér har vel været omkring '65 eller noget lignende. '65-'67. Deromkring. Det er jo nogle år siden.

Ja, det er det.

Skal vi sidde herovre?

Ja, lad os bare gøre det.

Carl Ilsøe har boet det meste af sit liv i Rønne. Fra sit hus kan han se ned til havnen, hvor Bornholmerlinjen lægger til. Men for 76 år siden var det ikke både med bornholmere og turister, som man kunne se fra stuen. I stedet har det været et bekymrende syn med skibe fyldt med sovjetiske soldater.

Nogle af de første ting, jeg kan huske fra mit liv, det er to ting i forbindelse med bombardementet: At vi kørte med tog, og en treårig dreng var måske ikke så vant til køre i tog. Det har gjort indtryk på mig. Og så dér hvor vi blev evakueret. Min familie og min onkel og tante og så videre. Vi havde nogle gode venner, der var mejeribestyrere på Nyker Mejeri, og der blev vi evakueret til, fordi man skulle til Rønne for at undgå unødigt - at der blev slået flere mennesker ihjel end højst nødvendigt. Og det er så den ting, jeg kan huske, fordi at kvinder og børn var selvfølgelig nede i kælderen, hvor der var sådan en grønlandspumpe, men mændene var jo nysgerrige. De gik jo altså op ad trappen. De gik ud i haven og stod og pegede fingre ad, hvor de kunne se bomberne falde ind over Rønne.

Carl Ilsøe var kun få år gammel, da russerne var på Bornholm, og husker ikke meget fra tiden. Hans forhold til den russiske besættelse er formet af hans forældre, ligesom det er for mange nulevende bornholmere. For nogle er besættelsen ikke noget, der fylder meget, og følelsen af svigt lever ikke i dem. Men for andre har den følelse været hos dem hele livet. Carl Ilsøe er en af dem.

Altså, man følte sig svigtet, og det gjorde man meget længe, og det er også dybt mærkeligt. Jeg fylder 79 i år - eller i den her måned. Det er dybt nedarvet i mig, fordi jeg som barn, og efterhånden som jeg voksede op jo, gentagne gange har hørt det dér, at der svigtede de os også. Og jeg har fundet et gammelt brev, som min søster har nu, hvor min far sender til sin mor. Der har jeg fundet et brev, hvor han håndskrevet skriver: "Der svigtede de os også." Det står flere gange i brevet, og det har altså præget mig.

I løbet af besættelsen har kronprinsparret og repræsentanter fra regeringen været forbi Bornholm. Det giver vished om, at Bornholm fortsat er dansk. Men hvor længe endnu skal bornholmerne indstille sig på en fremtid side om side med russerne? Den øverste myndighed på Bornholm er amtmanden. Han hedder Poul Christian von Stemann. Han har tæt kontakt med både den russiske ledelse på øen og magthaverne i København. Til begge sider spørger han, hvornår soldaterne rejser hjem igen, og fra begge sider er der intet, der tyder på, at Bornholm bliver fri for russerne.

Der var ingen tvivl om, at han var en original, men der var heller ingen tvivl om, at han gjorde meget godt. Og han kunne i hvert fald... De skiftende russiske kommandanter havde meget respekt for ham, og det havde man måske ikke i Udenrigsministeriet, da han sendte sine indberetninger. Men besættelsesmagten havde meget respekt for ham, fordi han var sådan lidt brovte, og fordi han kunne drikke vodka lige så godt som dem. Det går der mange historier om. Det må man sige, at uden han havde presset så meget på - også i det danske udenrigsministerium - så var der ikke sket så meget. Så han pressede virkelig på og skældte Udenrigsministeriet ud gang på gang, efter hvad vi ved af de bøger, der er skrevet, og så videre.

Amtmand von Stemann er faktisk kommunikationsleddet mellem regeringen og russerne, for der er aldrig blevet etableret direkte kontakt mellem besættterne og regeringen. Regeringen går på listesko over for Sovjetunionen og nervøse for at støde stormagten. Sovjetunionen har nemlig ikke det mest prægtige billede af Danmark efter den tyske besættelse. Her er det interessant at se mod Nordnorge, hvor der også er sovjetiske tropper til stede. Museumsinspektør på Bornholms Museum Jacob Seerup forklarer, at russerne rejste fra Norge allerede i sommeren 1945.

Hvis man har sådan en skala, hvor Norge er øverst, og Østrig er nederst, så ligger Bornholm imellem - Forstået på den måde, at i Nordnorge, hvor der havde været nogle voldsomme kampe i slutningen af anden verdenskrig, oppe i Kirkenes-området, der havde den norske regering et meget stærkt mandat. Altså, de kunne jo med rette sige, at man havde kæmpet. Regeringen og kongehuset var flygtet til London, og man havde under hele krigen forsøgt at kæmpe og yde modstand mod tyskerne. Så der kunne den norske regering allerede i sommeren '45 - jeg tror, at det er allerede i juni måned, faktisk, at de siger "Tak for hjælpen. Nu må I gerne rejse." Og så rejser de hjem. Der står Østrig og Bornholm ikke helt lige så heldigt. På Bornholm - eller i Danmark i det

hele taget - kunne russerne jo godt argumentere for, at Danmark altså ikke havde været lige engageret i de allieredes sag hele vejen igennem. Så derfor så kunne man godt sådan... Faktisk havde man lidt skepsis ved at samarbejde med de danske myndigheder. De ville egentlig helst snakke med modstandsfolkene. Og det blev sådan lidt bøvl for de danske myndigheder, så på et tidspunkt begyndte jo politi og civilbeskyttelsesfolk og så videre at gå rundt med modstands- altså frihedskæmperarmbind.

Historiker Bent Jensen, der har dykket dybt ned i Bornholms besættelse, forklarer, at den danske regering søger hjælp hos briterne med at få russerne væk fra Bornholm, og her bliver man mødt med et klart svar: Briterne vil have Danmark til selv at tage ansvar for den sovjetiske besættelse. Med tiden bliver briterne irriterede over den passive indstilling fra regeringen, fordi i 1945 spørge regeringen briterne, hvornår deres tropper rejser hjem igen. Men Sovjetunionen vover man ikke at afkræve en afrejsedato fra. Det udløser kritik fra briterne. Den kritik får regeringen til at samle mod til sig, og det er ganske vist efter, de har forsøgt at lade andre tage konfrontationen for dem. I januar 1946, otte måneder efter russernes ankomst, begynder man bag lukkede døre at arbejde på en note. Den skal meget ydmygt spørge Sovjetunionen, om danske soldater kan overtage administrationen af Bornholm. Men noten når i første omgang ikke frem til magthaverne i Moskva.

Mens der dyrkes storpolitik bag de lukkede døre, arbejder man i Rønne og Nexø på at komme på fode igen efter bombardementerne. Over sommeren har en dansk støtteindsamling for Bornholm samlet over syv millioner kroner ind, hvor der også er bidrag fra Grønland, Færøerne og Sverige. Den danske regering giver et stort millionbeløb til genopbygningen af byerne. Nogle af dem, der står uden hjem, er Jørgen Wichmann og hans familie.

Ja, altså, stemningen var jo hektisk og selvfølgelig anstrengt, men det, det primært gik på, det var genopbygning. Der var jo hjælp også på den front. Man oprettede en arkitektbureau, således at man kunne få bygget husene om og op igen inden for en rimelig tid og ret systematisk, om man så må sige. Det blev jo en byfornyelse, hvor man også benyttede lejligheden til at rette nogle gader ud og så videre og så videre. Så det var ikke bare de enkelte huse, der blev bygget op igen. Det var også bydelene, der blev ligesom revurderede. Så det var en kæmpe indsats, som blev ydet dér, og det var jo nok det, som man mest koncentrerede sig om. Det var den genopbyggelse, der skulle finde sted.

Alle var usikre på, hvad nu, hvad kan vi nu gøre og så videre. Og al den hjælp, der kom, og hvordan får vi udnyttet den bedst muligt og så videre. Så man blev ligesom koncentreret om fremtiden. Ikke dermed være sagt, at man ikke var rystet, og at det ikke prægede tiden. Det gjorde det jo ganske betydeligt i en lang periode. Altså, Rønne havde jo ikke set ud i dag, som det gør, uden dette her var sket. For kynikeren er det jo således, at en krig altid medfører noget udvikling, og det var jo også det, der skete her: At man benyttede lejligheden til at få lavet noget byfornyelse blandt andet. Men altså, i situationen er det selvfølgelig rystende at opleve alt det her. Og man får jo fuldstændigt vendt sin tilværelse på hovedet.

Ja, der sker det - for det første: Ham med bussen før, H.P. Kofoed, stationsforstanderen, han tilbød - da han jo boede inden for 100 meter af det udbombede hus og fars jernbanekiosk - at han tilbød, at man kunne overnatte hos dem, mens man gik og ryddede op. Og da man var færdig med det - og det gik der ikke ret lang tid med - så havde vejdirektøren Christopher Milner tilbudt - far havde mødt ham, da han var inde i Rønne - der tilbød han ham så, at de kunne få en... Han boede i en meget stor villa uden for Rønne, og kælderens der blev stillet til rådighed for min lille familie eller vores lille familie. Så vi boede der i nogle måneder, indtil vi så heldigvis kunne få et af de svenske huse, som svenskerne jo stillede til rådighed for bornholmerne.

Det svenske hus, som Jørgen Wichmann og familien flytter ind i, er et af 300 moderne træhuse, som Sverige donerer til familier, der står uden hjem. Træhusene står der stadig i dag og er et tegn på byfornyelsen, der skete efter bombardementerne. Museumsinspektør Jacob Seerup og jeg er kørt ud af Rønne centrum for at se husene.

Så har vi så i alt 300 såkaldte svenskerhuse, som var en gave fra den svenske stat til Rønne og Nexø. Så der er 75 huse i Nexø og 225 her i Rønne af svenskerhusene. Og det er jo et meget, meget tydeligt udtryk for, hvad det var, der var sket. Hvert af de her huse består af 4.471 dele, og de kom simpelthen i samlesæt med skib fra Sverige. Så fulgte der byggesjak med. Så den danske stat skulle sørge for, at der var kloakeret og byggemodnet, og at fundamenter blev muret op. Og så kom svenskerne ellers og knaldede sådan et hus op på en uge.

Briternes tålmodighed over for regeringen er tyndslidt. De kan godt se Bornholms strategiske placering i Østersøen og ser en potentiel trussel i russerne på Bornholm. I sin bog *Den Lange Befrielse* beskriver historiker Bent Jensen det sidste forløb af Born-

holms besættelse. Ved FN's generalforsamling i februar 1946 beder briterne den danske udenrigsminister, Gustav Rasmussen, om at vende situationen på Bornholm med den sovjetiske viceudenrigskommissær. Til det møde siger Gustav Rasmussen, at han gerne rent ud vil spørge om sovjetregeringens planer med hensyn til de russiske tropper på Bornholm. Efter samtalen telegraferer udenrigsminister Rasmussen hjem til ministeriet og skriver: "Tror samtalen var nyttig, men han gav ingen bestemte tilsagn."

Regeringen forsøger sig altså med en lidt indirekte forespørgsel, men uden held. Russerne forbliver på Bornholm. Regeringen fortsætter dog arbejdet med noten til Moskva, og det foregår stadig bag lukkede døre. På den sidste dag i februar bliver noten endeligt færdiggjort. 4. marts bliver noten afleveret af den danske gesandt i Moskva, Thomas Døssing. I noten bliver det understreget, at de sidste britiske soldater snart vil forlade Danmark efter de sidste opgaver med at afvikle den tyske besættelse. Og her følger sætningen: "Ligeledes vil det danske forsvar snart være i stand til at løse de militære opgaver, som måtte melde sig på Bornholm. Den danske regering vil derfor meget påskønne, om også den sovjetrussiske regering måtte være enig i, at disse opgavers varetagelse overgår til den danske forsvarsmagt."

Herfra går det stærkt. Dagen efter bliver Døssing indkaldt til samtale med den sovjetiske udenrigskommissær Molotov. Han fortæller, at Sovjetunionen er villig til at trække sine styrker hjem fra Bornholm, men det sker kun, hvis Danmark uden hjælp fra en fremmed magt kan overtage den civile og militære bevogtning. Tolv dage senere begynder russerne at rejse fra Bornholm, og 5. april bliver dagen, hvor bornholmerne kan vinke endeligt farvel til russerne.

Man har indtrykket af, at Døssing var indædt kommunist, og han syntes egentligt, at der var vældigt dejligt i Stalins Moskva. Så man kan spørge sig selv, om han egentlig 100 procent arbejdede for Bornholm sag, eller om han lige skulle vente og se, hvordan det gik, og om verdensrevolutionen ventede rundt om hjørnet eller hvad, ikke? Og det er smaddersvært, fordi vi har ikke kilderne til det. Der er jo stadigvæk kilder til det her i især i Moskva, må vi antage, som ikke er offentlige endnu.

Flere tusinde bornholmere står på havnen i Rønne. De sidste russiske tropper stiger om bord på skibet. Den russiske general holder afskedstale og takker bornholmerne for gæstfriheden, mens amtmand von Stemmann diplomatisk roser soldaternes disciplin på øen. Skibet stævner ud, og de russiske besættere bliver sendt af sted. Men kort efter lyder der brag fra skibet, som får ruderne i Rønne til at ryste. Et chok griber bornhol-

merne. Men chokket er kortvarigt, da det går op for dem, at russernes saluterer med 21 skud fra skibet. Bornholmerne blev for elleve måneder siden mødt af russerne med brag fra krigsmaskinerne, og nu siger de farvel i samme facon. Blandt bornholmerne på havnen står en meget ung Carl Ilsøe.

Jeg kan huske, der er noget med mange, mange mennesker. Men det er jo noget med, at der har været så mange mennesker. Der var jo 5.000-10.000 mennesker nede på havnen for at tage afsked - eller for at se, at russerne rejste. Jeg er sikkert blevet løftet op, men de har jo ikke kunnet holde mig i flere timer, så jeg kan bare huske, der var mange mennesker. Og så skød de vistnok også. Når de kom udenfor, skød de salut.

Russerne forsvandt fra Bornholm, men besættelsestiden bliver siddende i mange bornholmere.

Min generation og dem, der kom umiddelbart efter, de har båret præg af det her. Og det har de jo fået via dem, der har oplevet det selv. Men der er jo ikke mange, som var 15-16 år dengang, som lever i dag. De fleste er jo væk. Men dem, der kan huske noget, og dem, der har fået noget fortalt via deres forældre, de kan jo bidrage til... Og det er selvfølgelig lidt spændende, fordi nu er det så langt på afstand, så nu kan man lægge to og to sammen nogle gange. Altså nogle gange bliver det til fem. Det er noget helt andet. Men det kan man jo.

Ligesom Carl Ilsøes forældre fortalte ham om bombardement og besættelse, har han fortalt sine egne børn om besættelsen af Bornholm. Men følelsen af svigt falmer generation for generation.

De er da præget af, og de ved da godt og synes også, at Bornholm blev svigtet dengang, men det går ikke i arv til deres børn. Det tror jeg ikke på. Så skal det være noget, man snakker om en gang imellem. Men for os var det jo fundament. Den bornholmske befolkning følte sig totalt svigtet af den danske regering der lige efter krigen, og det tror jeg varer i mange år. Og så ebber det jo ganske langsomt ud.

Jørgen Wichmann måtte se sit første barndomshjem forsvinde under de sovjetiske bomber. Hans far måtte genopbygge sin forretning, og familien måtte flytte fra kælder-værelse til svensk træhus, indtil de fik deres permanente hjem i 1950. Hvor den turbu-

lente tid påvirkede mange bornholmere, så satte bombardement og besættelse ikke store spor hos Jørgen Wichmann.

Altså livet er jo rene tilfældigheder. Og det var altså det, der skete, der hvor jeg voksede op. Og mine forældre var fornuftige nok til at angribe det her på en god og jordnær måde. Det var selvfølgelig rystende, det der skete. Jeg har frygtelig ondt af min mor og det, hun skulle igennem, så forsigtigt som hun altid har været. Men når det så er sagt, så fik de bygget en tilværelse op stille og roligt igen, og uden at det påvirkede deres børn i en negativ retning. Jeg er i hvert fald ikke blevet påvirket af det på anden måde end, at jeg har oplevet en tid, som de færreste har oplevet, og det tænker jeg ikke tilbage på med bitterhed. Det gør jeg ikke.

Fredstiden kom endelig til Bornholm. Her fik Jørgen Wichmanns forældre stablet familielivet op igen i Rønne, hvor de boede resten af livet.

De levede et godt liv. Som sagt flyttede de ind på Snellemark nummer 19 i 1950, samme år som de havde sølvbryllup, som blev fejret. Og de havde så et godt liv i otte år. Så døde min mor desværre. Hun havde en hjerteklapfejl, og den kunne ikke opereres dengang. Det kan den nu, men det kunne den ikke dengang, så hun døde på Rigshospitalet i 1958. Og far levede derfor helt frem til '91 alene i sit hus på Snellemark, hvor vi selvfølgelig besøgte ham uafsladligt. Bornholm er en dejlig ø at besøge, så der kom vi meget. Og han levede efter de første to-tre år, hvor han ligesom skulle komme over, hvad der var sket med mor, der levede han lidt op igen, og han var et menneske, som fik noget ud af livet. Han var et selskabsmenneske men meget reel. Og han fik et godt liv.

Jørgens onkel, Tønnes Wichmann, havde en vigtig rolle under bombardementerne som næstkommanderende i modstandsbevægelsen. Han bidrog til at evakuere Rønne og blev tilbage i byen, da bomberne faldt. Men udadtil viste han ingen stolthed over sin vigtige indsats.

Det vil jeg ikke sige, han var. Men det har han muligvis nok været inderst inde. Men han levede efter nogle andre leveregler. Den ene af de tv-udsendelser, der er om ham, den hedder Næstekærlighed Er Min Gud, og det var det, han ligesom levede efter. Det var at gøre noget godt for andre. Og det lykkedes i vidt omfang.

Tønnes Wichmann gik bort i 2002. Han blev bisat i en hvid kiste med sit blå frihedskæmperarmbind forrest på kisten. I kirken spillede den sang, der under krigen blev brugt som symbol på modstandsbevægelsen.

Du har lyttet til tredje og sidste afsnit af Besat på Bornholm. Tak fordi du har lyttet med. Podcasten er blevet til på baggrund af interviews med bornholmere, historikere og ikke mindst en masse arkivmateriale og fagbøger. Her har særligt to bøger været vigtigt baggrundsmateriale, nemlig Jesper Gaarskjærs Bornholm Besat og Bent Jensens Den Lange Befrielse. Podcasten er produceret af mig. Jeg hedder Jeppe Tholstrup Bach. Besat på Bornholm er produceret for Loud af Vores Tid, Nationalmuseets digitale medie. Få historisk perspektiv på nutiden i din podcast-app, på vorestid.dk eller på loud.land.